
Тарас
Фостяк

КРИТИКА ЕМПІРИЧНОЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ І ПРИНЦИП ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У СТАТТІ Р.ДЖ. КОЛІНГВУДА «ВІДЧУТТЯ Й МИСЛЕННЯ»

Робін Джордж Колінгвуд (1889—1943) є одним із непересічних британських мислителів ХХ сторіччя, спадщина якого налічує численні твори з філософської та історичної проблематики. Поза сумнівом, його найвідомішою і найвпливовішою працею є «Ідея історії» (укладена й опублікована посмертно його учнем Т.М. Ноксом 1946 року), яка відіграла стрижневу роль у поновленні інтересу до філософії історії в англomовному світі й натеper продовжує вважатися однією з фундаментальних праць, в яких здійснюється осмислення підмурків історичної науки й стрижневих концептів, якими вона послуговується. Варто зауважити, що Колінгвуд був зразком мислителя, для якого теоретична рефлексія перебувала у щільному зв'язку з практикою історичних досліджень: його вважають одним із провідних спеціалістів міжвоєнної доби з історії римської Британії. Та попри власну залученість до історичних досліджень, зокрема археологічної практики, сам Колінгвуд своїм основним заняттям визнавав філософію (див.: [Van der Dussen, 2012: p. 1]). Окрім питань філософії історії в полі теоретичної уваги мислителя перебували проблеми метафізики, теорії пізнання, філософії мистецтва й політичної філософії. Так, до його доробку входять такі твори, як «Есей про філософський метод» (1933), що є однією із самобутніх спроб тієї доби визначити специфіку

© Т. ФОСТЯК,
2015

філософії та її місце в системі знання, і твір «Принципи мистецтва» (1938), що являє собою оригінальне й ґрунтовне дослідження природи мистецтва, його стосунку до ремесла й розваги, містить розгляд проблеми уяви тощо. До інших значущих праць Колінгвуда належать: «Релігія і філософія» (1916), «Speculum Mentis, або Карта розуму» (1924), «Есей про метафізику» (1940), «Новий Левіафан» (1942) та ін. Власне, щойно згаданий твір «Принципи мистецтва» відмітний не тільки аналізом проблематики філософії мистецтва, а й розробкою оригінальної концепції досвіду, що надає цій праці тематичної суголосності зі статтею «Відчуття й мислення», яку ми нині презентуємо українському читачеві. Втім «Відчуття й мислення» була опублікована Колінгвудом задовго до публікації «Принципів мистецтва» — 1924 року — й має своїм предметом значно вужче проблемне поле, осмислюване поза контекстом проблем філософії мистецтва. Центральною проблемою «Відчуття й мислення» є питання про співвідношення названих здатностей, а точніше про доцільність такого розмежування, здійснюваного емпіризмом, його епістемологічні наслідки та альтернативу. Тож спробуймо стисло відтворити стрижневі положення Колінгвудового дослідження, логіку його розгортання та структуру аргументації.

Перш ніж взятися до викладу власного розв'язання проблеми, автор «Відчуття й мислення» вдається до критичного розбору засад емпіричної гносеології. Емпіризм, за Колінгвудом, характеризує поєднання принципів двох протилежних теоретичних позицій — сенсуалізму та інтелектуалізму. Якщо сенсуалізм зводить пізнання до суто чуттєвого стосунку до дійсності й утверджує «чуттєві дані» єдиним предметом пізнання, то інтелектуалізм легітимує тільки мислення й «універсалії» як його предмет. Тимчасом емпіризм намагається звести до купи обидві теорії, стверджуючи, що наша дійсність є поєднанням «чуттєвих даних» та «універсалій». Однак недогляд емпіриків полягає в тому, що вони базують свій підхід на засновку, буцім інтелектуалізм та сенсуалізм дають адекватну характеристику кожної здатності, а діло лише за малим — сполучити обидва підходи й визначити місце кожної здатності у процесі пізнання. Втім обидва підходи становлять не правильні описи частковостей, а хибні описи цілого. Пізнання як таке становить цілісний процес з єдиним предметом, який ані реально, ані ідеально не може бути поділений на чуттєвий та інтелектуальний складники. В цьому й полягає головна теза Колінгвуда, до якої він поступово підводить читача через критику т. зв. «чуттєвих даних» та «універсалій», які й становлять «дійсність» емпіриків.

Мислитель намагається зобразити, чим були б «чуттєві дані» й «універсалії», якби вони справді існували. В чистому відчутті, як його розуміють сенсуалісти й емпірики, ми мали б усвідомлювати предмет безпосередньо, тобто без участі будь-яких інших пізнавальних актів, як-от пригадування чи мислення. Однак, якби чисте відчуття справді мало місце, то нам не були б доступні жодні розрізнення й, відповідно, жодний предмет: так, ми

не змогли б побачити блакитне як блакитне, адже це передбачало б зіставлення його з іншими кольорами, які можуть бути дані тільки завдяки актам опосередкування — в пригадуванні чи уявленні. Таким же чином чисте мислення, якби воно дійсно мало місце, не могло би забезпечити нас адекватним знанням, адже його предмет зводився б до мережі гіпотез, відірваних від емпіричної дійсності: твердження чистого мислення виражали б наслідки можливих обставин, про реалізацію яких нічого невідомо. Ані розум, який споглядає лише чисті універсалії, ані розум, поглинутий одними тільки чистими чуттєвими даними, не здатний осягнути розрізнення як таке. Чистому мисленню була б недоступна різниця між категоріями *це і те, тепер і тоді, тут і там*, оскільки їхнє осягнення неможливе без звернення до емпірії. Оскільки ж *це* й *те* було б позбавлене для чистого мислення сенсу, то й предмет розуму мав би становити всю сукупність мислимих гіпотез з усіма їхніми гіпотетичними висновками: що неможливо, адже творення гіпотез простягалося б до нескінченності. До того ж, чисте мислення, зосереджене суто на побудові гіпотез-універсалій, постає як звичайнісінька суперечність, адже витворення гіпотез завжди відбувається на підставі фактів досвіду: гіпотетичним твердженням мають передувати ґрунтовані на фактах категоричні твердження. «Чисте відчуття осібно від мислення не може побачити річ, на яку дивиться, — підсумовує Колінгвуд, — чисте мислення осібно від відчуття не знаходить про що мислити ... В термінах логіки, відчуття означало б порожній суб'єкт, не визначений жодним предикатом; мислення означало б хаос усіх можливих предикатів, ніяк не пов'язаних з жодним суб'єктом» [Collingwood, 1924: p. 65].

Емпіризм, поєднавши обидва концепти, проводить розрізнення між явищами й об'єктивною дійсністю і твердить, буцім у відчутті нам річ лише «здається» наділеною тими чи іншими властивостями, й тільки у мисленні, яке інтерпретує дані відчуттів, ми доходимо до знання, якою річ дійсно «є»: так, приміром, відчуття твердить, що очеретинка у воді зламана, тимчасом мислення інтерпретує, що вона пряма. Колінгвуд наполягає, що цей погляд неправильний: знаючи про заломлення води, ми *бачимо* тростинку прямою. Тільки думаючи, що вода заломлює так само, як і повітря, ми сприйняли б її зламанною. Ані зламаність очеретинки, ані її прямота не є чистими чуттєвими даними. Насправді, в обох випадках має місце інтерпретація: зламана очеретинка постає як хибна інтерпретація, пряма — як істинна. Відповідно, адекватність і неадекватність сприйняття визначаються у зв'язку із принципом, на якому воно ґрунтується і який може бути істинним чи хибним. «Принцип інтерпретації, — твердить Колінгвуд, — однаково чинний у всіх випадках; помилка ж емпіриків полягає у тому, що вони приймають близький і звичний — а через те не виражений — принцип за відсутність принципу взагалі й називають безпосереднім те, що насправді опосередковують принципи звичного повсякденного застосування» [Collingwood, 1924: p. 71].

Отже, виявляється, що відчуття вже містить інтерпретацію, а предметом інтерпретації є не чисте відчуття, а продукт попередньої інтерпретації: «...тож коли йдеться про щось надане (given) мисленню чуттям, то це значить, що описане таким чином дане (datum) насправді надане (given) мисленню самому собі: воно становить своєрідний спадок, заповіданий цілковито унітарним актом пізнання (не суто чуттєвим і не суто інтелектуальним) подальшим актам того самого виду» [Collingwood, 1924: p. 72].

Однак Колінгвуд наполягає, що навіть ідеальна границя між обома здатностями не може бути проведена, не спричинивши викривлення автентичної природи пізнавального акту. Саме тому він пропонує змінити категоріальний апарат для опису пізнання, відкинувши як хибний засновок т. зв. психологію здатностей: звернутися до термінів, які справді позначають аспекти пізнання, а не окремі діяльності. Так, будь-який акт пізнання, за Колінгвудом, є безпосереднім і опосередкованим водночас. Про предмет ми можемо сказати, що просто «бачимо» його таким, однак сама ця безпосередність ґрунтується на опосередкуванні інтерпретацією: так, ми просто «бачимо» очеретинку рівною чи небо блакитним, однак саме це пряме, безпосереднє «бачення» зумовлене нашим попереднім знанням про предмет. Отже, безпосередність не виключає опосередкованості: обидва аспекти становлять *що* і *це* пізнання, які в дійсності і в мисленні перебувають у нерозривному зв'язку.

Праця Колінгвуда «Відчуття й мислення» містить низку термінів і термінологічно значущих слів, спосіб перекладу яких потребує певного прояснення. Перш за все розгляду потребує термінологічна пара, винесена Колінгвудом у назву статті — «sensation» і «thought». Три з чотирьох розділів Колінгвудової статті мають негативний характер: у них він піддає критичному розгляду сенсуалізм, інтелектуалізм та емпіризм як способи відповіді на питання про первинність тієї чи іншої здатності розуму. Відповідно, обидва терміни перебувають в центрі уваги, утворюючи сенсове тло Колінгвудової думки, чим заслуговують на особливу пильність. Термін «sensation», на наше переконання, найбільш адекватною формою перекладу має слово «відчуття», яке, на відміну від слова «чуттєвість» (яке нам довелось відринути), позначає не абстрактну спроможність, а радше факт чи акт психічного життя. Такому способу передання слова «sensation» відповідають і описи, які наводить Колінгвуд: «Визначальною рисою відчуття є його безпосередність, його самозамкненість і самодостатність...» [Collingwood, 1924: p. 58]; «Припустімо, ми маємо чисте відчуття небесної блакиті, коли в погожий день підносимо свій погляд догори...» [Collingwood, 1924: p. 58]; «...розум, який усвідомлює тільки теперішнє відчуття» [Collingwood, 1924: p. 61]. Крім того, слово «відчуття», на відміну від абстрактного «чуттєвість», дає змогу утворити дієслово: «Людина, вдивляючись у блакитне небо, не лише відчуває (is sensating), але й мислить...» [Collingwood, 1924: p. 63]. Варто згадати, що Л. Богачов, розглядаючи у своїй монографії концепцію досвіду Колінгвуда [Богачов, 2011: с. 257], також передає «sensation» як «відчуття», тоді як «thought» перекладає

як «думка», що принаймні в контексті цієї статті потребує іншого підходу. «Думка» характеризує статичний елемент, тож цілком слушно перекладати «thought» як «думка» в контексті Локового «Есею про людське розуміння», де «думка» використовується поряд з терміном «ідея», як його синонім. Натомість Колінгвуд неодноразово наголошує на тому, що «мислення» є «діяльністю» (activity), поміж іншого, розглядаючи питання про його «фази», «продукти» чи «початкову точку». До того ж як синонімічні за значенням Колінгвуд вживає «thinking» і «reasoning» (які ми передавали, відповідно, як «думання» чи «мислення» й «розмірковування»), цим самим виразно підкреслюючи процесуальність того, що він переважно позначає як «thought». Стисло окреслимо спосіб перекладу й інших термінів. Так, Колінгвудове «sense», що за змістом цілковито збігається з «sensation», ми перекладали як «чуття» задля збереження присутньої в оригіналі співзвучності із терміном «sense-datum(a)» — «чуттєве(i) дане(i)». Слово «sensa», яке, вочевидь, є множиною слова «sense», ми також передавали як «чуття» із вказівкою англійського відповідника в дужках (це слово зустрічається лише двічі на початку статті). Термін «mind», що позначає в концепції Колінгвуда носія здатностей, функцій відчуття й мислення, ми перекладали як «розум». Конструкцію «present to» ми перекладали як «даний чомусь/у чомусь» (прим., розуму/у відчутті). Конструкції «to be aware of» і «consciousness of», що є загальними позначеннями пізнавальних здатностей (так, в акті сприйняття, пригадування, мислення тощо ми усвідомлюємо щось), попри їхню неспівзвучність в оригіналі, ми передавали однаковим чином: «To be aware of» як «усвідомлювати щось», «бути свідомим чогось», «consciousness of» — «усвідомлення/свідомість чогось». Терміни «distinction», «distinguishing» ми перекладали залежно від контексту як «відмінність», «розрізнення» чи «відрізнення», коли йдеться про здатність встановлювати спільне й відмінне (між кольорами, звуками, логічними категоріями), або як «розмежування» чи «відмежування», коли йдеться про теоретичне відокремлення складників пізнання (відчуття й мислення, чуттєвих даних та інтерпретації). Термін «differentiation» — як тотожний першому значенню «distinguishing» — ми передавали також як «розрізнення». «Mediation» та «immediacy» мають своїми українськими відповідниками «опосередкованість» і «безпосередність» з усіма своїми похідними.

Варто зазначити, що питання, яке порушив Колінгвуд у статті «Відчуття й мислення», в континентальній традиції філософування також відоме як питання про співвідношення допредикативного досвіду й предикативного судження, яке визначає головну тему епістемології ХХ сторіччя. Зокрема, допредикативний досвід постає як одна із тем осмислення у феноменологічній традиції¹, а різні відповіді на питання про його можливість зумов-

¹ Так, ця тема представлена у творі «Досвід і сенс. Дослідження з генеалогії логіки» основоположника феноменологічної традиції Е. Гусерля. Також питання взаємозв'язку досвіду й інтерпретації торкається М. Гайдегер у творі «Буття і час».

люють відмежування філософської герменевтики від феноменології [Кебуладзе, 2009: с. 302]. Слід додати, що досвід набуває проблематизації й у вітчизняному філософському співтоваристві. Так, ця тема займає В. Кебуладзе у його «Феноменології досвіду» [Кебуладзе, 2011] та А. Богачова у праці «Досвід і сенс» [Богачов, 2011] (в якій автор, поміж іншого, приділяє певну увагу й концепції досвіду Р. Колінгвуда). Окремої згадки заслуговує дослідження М. Мінакова «Історія поняття досвіду» [Мінаков, 2007], в якому автор ґрунтовно вивчає способи осмислення теми досвіду в західних філософських традиціях, а також публікація В. Менжуліна «Історіографія філософії у контексті філософії досвіду» [Менжулін, 2013], в якій розглянуто стратегії представлення концепції досвіду у згаданих вітчизняних дослідженнях. Тож Колінгвудова праця «Відчуття й мислення» органічно вписується у вітчизняний філософський дискурс останнього часу. Сподіваємось, публікація її перекладу посприятиме українському читачеві в проясненні цієї фундаментальної епістемологічної проблеми й тим самим зробить скромний внесок в дискусію про досвід.

ДЖЕРЕЛА

- Богачов А.Л.* Досвід і сенс : [монографія]. — К. : Дух і літера, 2011. — 336 с.
- Кебуладзе В.І.* Місце і роль твору Едмунда Гусерля «Досвід і судження» у розвитку феноменологічної філософії ; передмова перекладача // Докса: зб. наук. пр. з філософії та філології. — Одеса : Лерадрук, 2009. — Вип. 14 : Німецька феноменологічна традиція у філософії, гуманітаристиці та культурі — С. 299—311.
- Кебуладзе В.І.* Феноменологія досвіду : [монографія]. — К. : Дух і літера, 2011. — 278 с.
- Менжулін В. І.* Історіографія філософії у контексті філософії досвіду // Наукові записки НАУКМА. — 2013. — Т. 141 : Філософія та релігієзнавство. — С. 32—38.
- Мінаков М. А.* Історія поняття досвіду : [монографія]. — К. : Парапан, 2007. — 380 с.
- Collingwood R. G.* Sensation and Thought // Proceedings of the Aristotelian Society. — London : Williams and Norgate, 1924. — P. 55—76.
- Van der Dussen J.* History as a Science: The Philosophy of R. G. Collingwood. — Dordrecht : Springer, 2012. — 403 p.

Тарас Фостяк — магістр філософії, аспірант кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія». Сфера наукових зацікавлень — феноменологія, епістемологія, сучасна західна філософія.
